1000 år av medeltida julmusik

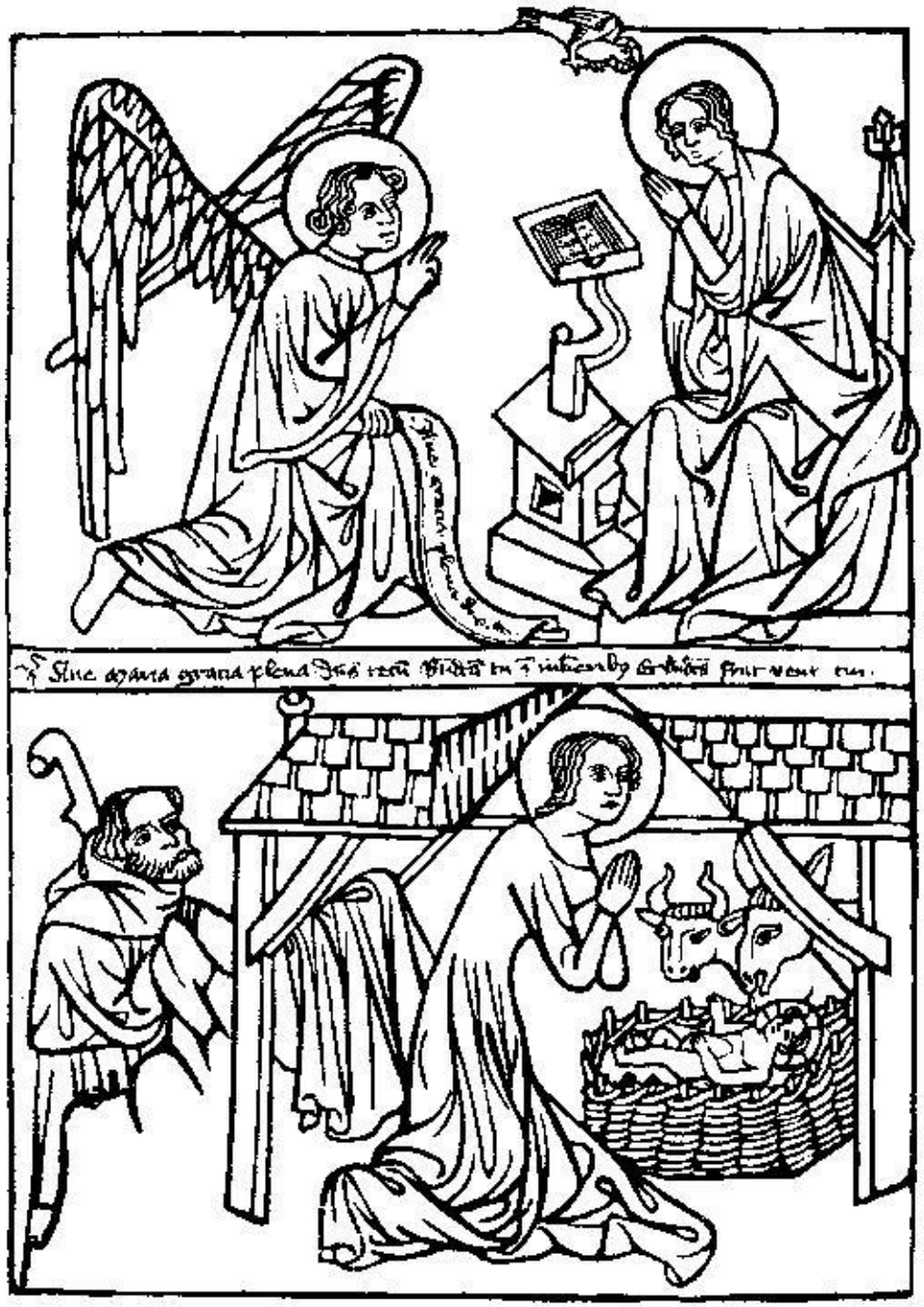

Nuförtiden har advent en rätt så pampig karaktär, med sånger som "Bereden väg för Herran", "Hosianna Davids Son" och "Gå, Sion, din Konung att möta", vars motiv är från intåget i Jerusalem som äger rum på palmsöndagen som inleder stilla veckan före påsken. På detta viset har det dock inte alltid varit.

Efter att Jesu födelse på 300-talet flyttades från 6:e januari till 25:e december blev den snart en populär fest i hela den kristna världen, och började då också föregås av en faste- och förberedelsetid (som före påsk[1] men utan dess stränghet och allvar), som kunde vara av olika längd, men från 1200-talet som regel fyra veckor[2] (söndag till söndag) före den 25:e[3], som en parallell till *quadragesiman*, fastan före påsk.

Under medeltiden var advent alltså en tid av meditation och kontemplation, vilket framgår av sången på nästa sida, en gregoriansk adventssång vars text är hämtad från en psaltarpsalm som kan tolkas som att man väntar på Kristi ankomst. Sången är ett *introitus* – dvs det som sjungs när man går i procession in i kyrkan – och består av verserna till en psaltarpsalm (i detta fall nr 25) med en refräng (*Ad te levavi*...) mellan varje vers. Efter sista versen sjunger man *Gloria Patri* osv. Eftersom det inte är någon procession vid detta tillfälle sjunger vi bara en vers (*Vias tuas*...).

---

1 Liknande förberedelsedagar (engelska "ember days") fanns förutom före vintersolståndet (jul) och vårdagjämningen (påsk) också före sommarsolståndet och höstdagjämningen, och är en förkristen tradition. Fastan före påsk är dock originalet.

2 I Ambrosiansk rit har man sex adventssöndagar, men fyra i fastan.

3 Francis X Weiser: Handbook of Christian Feasts and Customs (1952).

1:A ADVENT

Ad te levavi
animam meam:
Deus meus,
in te confido,
non erubescam.
Neque irrideant me
inimici mei:
etenim universi
qui te exspectant
non confundentur.

Till dig har jag lyft
min själ,
min Gud,
på dig förtröstar jag,
jag skall icke komma på skam.
Och inte skall de få skratta åt mig,
mina fiender,
ty de
som väntar på dig
skall inte göra det förgäves.

Vias tuas, Domine,
demonstra mihi:
et semitas tua
edoce me.

Dina vägar, Herre,
visa dem för mig,
och dina stigar,
lär mig dem.

Ad te levavi...

Till dig har jag lyft...

Gloria Patri et Filio
et Spiritui Sancto,
sicut erat in principio
et nunc et semper
et in sæcula sæculorum.
Amen.

Ära åt Fader och Son
och Helig Ande,
som det var i begynnelsen
och nu och alltid
och i evigheters evighet.
Amen.

Ad te levavi...

Till dig har jag lyft...

6:E DECEMBER: S:T NIKOLAUS

Sången på nästa uppslag handlar om S:t Nikolaus, Santa Claus, Sinterklaas osv, som var biskop i Myrna, nuvarande Turkiets norra kust, på början av 300-talet. Det går en mängd historier om honom, hans hetsiga temperament, hans sinne för upptåg, och hans stora förmögenhet som han tidigt ärvde från sina föräldrar. Följande historia har gett upphov till jultomtetraditionen:

I stan bor en gammal sjuklig gubbe, änkling, som har tre giftasvuxna döttrar, men han kan inte försörja dem, än mindre skrapa ihop någon hemgift åt dem. Han samlar ihop dem till familjeråd och redogör för situationen. Den äldsta dottern erbjuder sig att prostituera sig och på så sätt tjäna ihop till familjens uppehälle och eventuellt också till hemgift till småsystrarna. Knappt har hon gjort det förrän en säck pengar dråsar in genom fönstret och en ung ädling kommer in genom dörren och gör anspråk på äldsta dotterns hand. Fadern ger en smula chockad sitt samtycke och hon försvinner ut med snyggingen (*iuveni venusto corpore et nobili*, "ung man med snygg kropp och nobel", som det står i originalet).

Jaha, det var ju märkligt, säger fadern, men konstigare saker har ju hänt, och problemet kvarstår, jag har er två döttrar som jag inte längre kan försörja. Jag skall väl inte vara sämre jag, säger mellandottern, om min storasyster erbjöd sig att prostituera sig kan väl jag också göra det, i synnerhet som familjen nu är mindre, och jag bara har en syster att tjäna ihop hemgift till, och den ekonomiska

bördan således är lättare att bära. Knappt har hon sagt det förrän en säck med pengar dråsar in genom fönstret och en ung ädling kommer in genom dörren och gör anspråk på mellandotterns hand. Fadern ger klart förvånad sitt samtycke och hon försvinner ut med snygging nummer två.

Hm, börjar ana oråd. Yngsta dottern hinner knappt komma med samma erbjudande förrän samma sak händer. Slutligen ligger den gamla fadern där ensam på sin säng och grubblar. Nej, han måste få någon klarhet i det hela, så han reser sig, stapplar ut, och vem står där om inte S:t Nikolaus med tre av sina kompisar. Hela denna historia tonsattes och framfördes i mässan till evangelieläsningen eller i kvällsgudstjänsten.

I enlighet med denna historia har Nikolaus tidigt avbildats med tre penningpåsar i handen. Vid ett betydligt senare tillfälle har det uppstått en parallell uppfattning om att det skulle kunna vara tre avhuggna huvuden han håller i handen, kanske hade någon ritat dit ögon, näsa och mun på penningpåsarna. Huvudena skulle då ha tillhört tre präster som avrättats i samband med de Diokletianska förföljelserna i början av 300-talet, och som Nikolaus skulle ha räddat till livet efter att de blivit halshuggna. I en ytterligare senare version av historien tillhörde de tre huvudena tre elaka barn som retats med en slaktare, tills slaktaren inte stått ut längre, utan slaktat barnen; typisk en sådan historia som man skrämmer barn med när de är olydiga.

I denna sång, som är från “Firenze”, ett franskt 1200-talsmanuskript, refereras till någon mellanversion av denna historia:

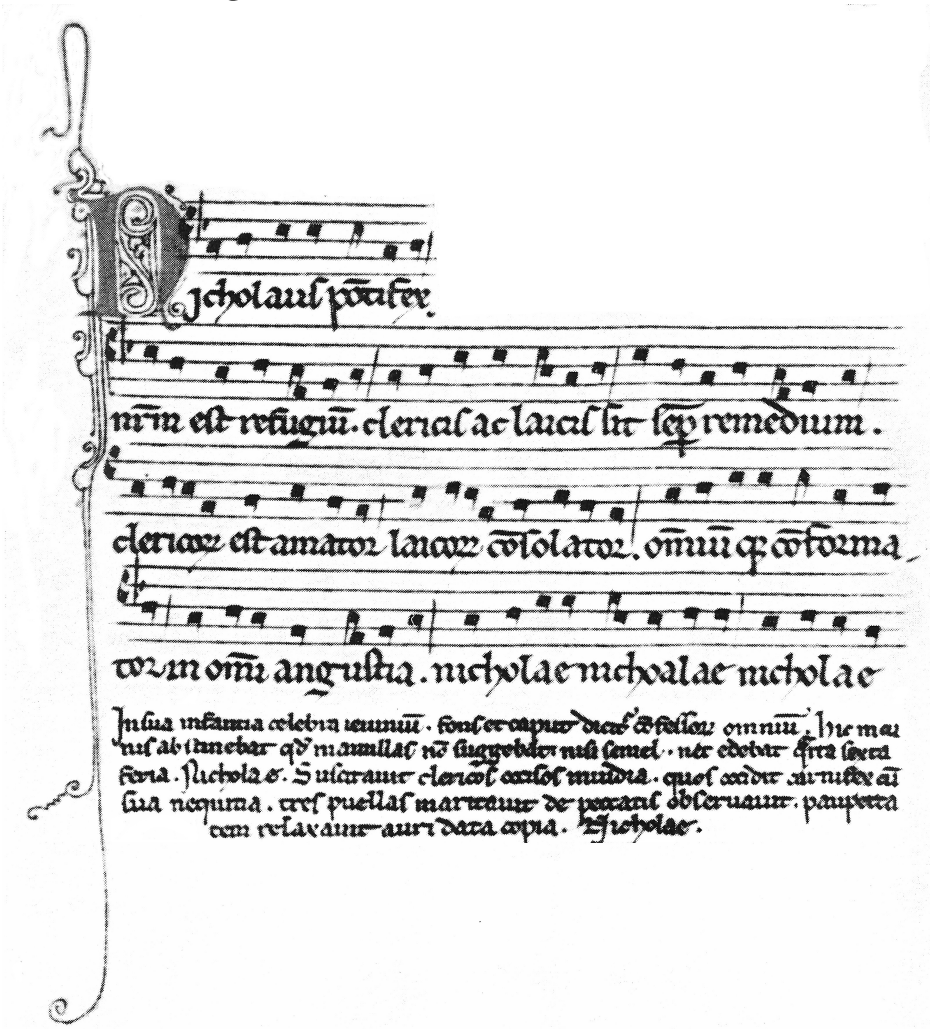

Nicholaus pontifex
nostrum est refugium.
Clericis ac laicis
sit semper remedium.
Clericorum est amator,
laicorum consolator,
omniumque conformator
in omni angustia.

Biskopen Nikolaus
är vår tillflykt.
För klerker och lekmän
må han alltid vara en hjälp.
Han är klerkers vän,
lekmännens tröstare,
alltings ledstjärna
i varje trångmål.

Nicholae, Nicholae,
prebe nobis gaudia!

Nikolaus, Nikolaus,
bringa oss glädje!

In sua infantia
celebrat ieiunium.
Fons et caput dicitur
confessorum omnium.
Hic in cunis abstinebat
quod mamillas non suggebat,
nisi semel nec edebat
quarta, sexta feria.

I sin barndom
firade han fastan.
Han kallas källa och huvud
åt alla bekännare.
Redan i vaggan fastade han*
eftersom han inte diade brösten
och inte åt mer än en gång
på onsdagar och fredagar.

Nicholae, Nicholae,
prebe nobis gaudia!

Nikolaus, Nikolaus,
bringa oss glädje!

(*Att fasta - ordagrant "avstå" - genom att onsdagar och fredagar bara äta en gång, var något som praktiserades av tidiga kristna)

Suscitavit clericos,
occisus invidia,
quos occidit carnifex
cum sua nequitia.
Tres puellas maritavit,
de peccatis observavit,
paupertatem relaxavit
auri data copia.

Han uppväckte klerkerna,
som dödats av avund,
som slaktaren dödat
i sin gemenhet.
Tre flickor gifte han bort,
och räddade från synd,
och lindrade deras fattigdom
genom att ge mycket guld.

Nicholae, Nicholae,
prebe nobis gaudia!

Nikolaus, Nikolaus,
bringa oss glädje!

8:E DECEMBER: DEN OBEFLÄCKADE AVELSEN

Tota pulchra es, Maria.	Fullständigt vacker är du, Maria,
Tota pulchra es, Maria.	fullständigt vacker är du, Maria,
Et macula originalis	och den ursprungliga synden
non est in te.	är ej i dig,
Et macula originalis	och den ursprungliga synden
non est in te.	är ej i dig,
Tu gloria Jerusalem.	du Jerusalems ära,
Tu lætitia Israel.	du Israels glädje,
Tu honorificentia populi nostri.	du vårt folks ära,
Tu advocata peccatorum.	du syndares försvarare.
O Maria.	O, Maria!
O Maria:	O, Maria,
Virgo prudentissima:	omtänksammaste jungfru,
Mater clementissima:	huldaste moder,
Ora pro nobis:	bed för oss,
Intercede pro nobis	medla åt oss
ad Dominum Jesum Christum.	hos Herren Jesus Kristus.

Den obefläckade avelsen är ett komplicerat kapitel som vi inte går in på här. Det räcker med att konstatera att den består i föreställningen att jungfru Maria avlades (obs inte föddes) utan arvssynd (Just det, det handlar ***inte*** om när Jesus blev till. Det handlar heller inte om när Maria rent fysiskt blev till av sina föräldrar, utan om när hon blev en person, dvs när hennes själ kom in i hennes kropp, något som sker vid ett senare tillfälle[4]).

Textens början är parafraserad från Höga Visan, som brukade tolkas som den jordiska kärleken som en bild av den himmelska, det himmelska bröllopet, där Kristus viger sig med sitt folk kyrkan, vår moder kyrkan, som också identifierades med jungfru Maria osv.

Dagen efter är det Anna, Marias mor, Jesu mormor, som man kan läsa om i bland annat Jakobs protoevangelium, en av nya testamentets apokryfer, och i Legenda Aurea, "Gyllne legender", från 1200-talet av Jacobus de Voragine. Hon var under senare medeltid ett mycket populärt helgon och avbildades ofta med Maria i knät, där Maria i sin tur hade Jesusbarnet i knät. Denna avbildning kallades "Anna själv tredje".

---

4 Catholic Encyclopedia: "Immaculate conception"
http://www.newadvent.org/cathen/07674d.htm

9:E DECEMBER: S:TA ANNA,
– Marie mor och Jesu mormor –

Lucis beatæ gaudiis
Gestit parens Ecclesia,
Annamque Judææ decus,
Matrem Mariæ concinit.

Det saliga ljusets glädje
bringar vår förälder Kyrkan,
och Anna, judarnas smycke,
Marias mor, sjunger med.

Regum piorum sanguini
Jungens sacerdotes avos,
Illustris Anna splendidis
Vincit genus virtutibus.

Till fromma kungars blod
fogande prästerliga anfäder
vinner den lysande Anna
en härstamning av strålande dygder.

Cælo favente nexuit
Vincli jugalis foedera,
Alvoque sancta condidit
Sidus perenne virginum.

Med en hjälpande himmel knöt hon
äktenskapsbandets förbund
och i heligt moderliv inneslöt hon
jungfruns oförgängliga stjärna.

O mira cæli gratia!
Annæ parentis in sinu
Concepta Virgo conterit
Sævi draconis verticem.

O, himlens underbara nåd!
I Annas, förälderns, sköte
krossar den avlade jungfrun
den grymma drakens huvud.

Tanto salutis pignore
Jam sperat humanum genus:
Orbi redempto prævia
Pacem columba nuntiat.

På en sådan frälsningens pant
hoppas nu människosläktet.
Till den frälsta världen, i förväg,
förkunnar duvan fred.

Sit laus Patri, sit Filio,
Tibique Sancte Spiritus:
Annam pie colentibus
Confer perennem gratiam.

Lov vare Fadern, vare Sonen,
och dig, Helige Ande.
Åt de som fromt vördar Anna,
bringa evig nåd.

Amen.

Amen.

En bild ur *Biblia pauperum*, en senmedeltida illustrerad anvisning till hur man skall läsa och förstå Bibeln. Till vänster talar Gud ur den brinnande törnbusken (**2 Mos. 3**). Buskens snår (*virga*) betecknar jungfru (*virgo*) Maria, som brinner av helig eld utan att förtäras, och som Guds ord kommer ur. I mitten avbildas Jesu födelse i stallet, och till höger blommar Arons stav (*virga*), som också betecknar jungfrun (*virgo*), och blomman är Guds ord, hennes son.

JULVAKAN

Julfirandet tjuvstartar redan julaftons kväll, bland annat eftersom dygnet börjar vid solnedgången under största delen av medeltiden. Under hela natten sjunger man sånger och psalmer med gammaltestamentliga texter som kan tolkas som att de syftar på julen och Kristi födelse, som till exempel psaltarpsalm 85 på nästa uppslag.

I *antifonen*, som är en refräng som upprepas mellan varje vers, talas det om sanningen, dvs Jesus (jfr **Joh. 14:6**), som kommer upp ur jorden, dvs som är skapad av Marias jordiska kött. Rättvisan som tittar ner från himlen är Guds försyn. Livet han ger oss lite senare i sången är också Jesus (**Joh. 11:25**), barmhärtigheten och frälsningen likaså. Friden som Gud talar om bland sitt folk och de som omvänt sina hjärtan, är änglarnas budskap till herdarna: "Frid på jorden åt den goda viljans människor" (**Luk. 2:14**). I Kristus möts barmhärtighet och sanning, och rättvisa och fred. Det goda Herren ger, är ordet som Maria blev havande med. Jorden som ger sin frukt är Maria som föder Jesus osv. På detta sätt gör man en *interpretatio christiana*, en kristen tolkning, av en förkristen fruktbarhetsmytologi.

Denna typ av textförståelse kallas *typologi*, dvs att olika händelser eller fakta är av samma typ eller slag, och därför hänger ihop, eller *prefiguration*, dvs att de kan tolkas som en bild som står för en annan, precis som det också finns åskådliggjort i *Biblia pauperum* på föregående sida. Läs mer om typologier och prefigurationer på http://paradox.provocation.net/medeltid/teologi/typologi.htm

ANTIFON

Veritas de terra orta est,
et iustitia de cælo prospexit.

Sanning kommer upp ur jorden,
och rättvisa tittar ner från himlen.

(Psalm 85)

Benedixisti Domine terram tuam, avertisti captivitatem Jacob.	Herre, du har välsignat din jord, du har avvärjt Jakobs fångenskap.
Remisisti iniquitatem plebis tuæ, operuisti omnia peccata eorum.	Du har förlåtit ditt folks orättvisa, överskylt alla deras synder.
Mitigasti omnem iram tuam, avertisti ab ira indignationis tuæ.	Du mildrade all din vrede, vände bort från din indignations vrede.
Converte nos Deus salutaris noster, et averte iram tuam a nobis.	Omvänd oss, Gud, vår frälsare, och vänd bort din vrede från oss.
Numquid in æternum irasceris nobis, aut extendes iram tuam a generatione et generationem?	Skall du månne vredgas på oss i evighet, eller utsträcka din vrede från generation till generation?
Deus, tu conversus vivificabis nos, et plebs tua lætabitur in te.	Gud, efter att du omvänt dig ger du oss liv, och ditt folk gläds åt dig.
Ostende nobis Domine misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis.	Visa oss, Herre, din barmhärtighet, och ge oss din frälsning.
Audiam quid loquatur in me	Jag skall lyssna på vad Herren Gud

Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam.	säger till mig, ty han talar om fred hos sitt folk,
Et super sanctos suos, et in eos qui convertuntur ad cor.	och över hans heliga, och bland de som omvänt sig i hjärtat.
Verumtamen prope timentes eum salutare ipsius, ut inhabitet gloria in terra nostra.	Alltså, nära de som fruktar honom är hans frälsning, så att ära kan bo på vår jord.
Misericordia et veritas obviaverunt sibi, iustitia et pax osculatæ sunt.	Barmhärtighet och sanning går varandra tillmötes, rättvisa och fred kysser varandra.
Veritas de terra orta est, et iustitia de cælo prospexit.	Sanning kommer ur jorden, och rättvisa tittar ut från himlen.
Etenim Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum.	Ty Herren ger godhet, och vår jord ger sin frukt.
Iustitia ante eum ambulabit, et ponet in via gressus suos.	Rättvisa vandrar före honom, och ställer sina steg på vägen.
Gloria Patri et Filio, et Spiritui Sancto.	Ära åt Fader och Son och Helig Ande
Sicut erat in principio et nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.	som det var i begynnelsen och nu och alltid och i seklers sekler. Amen.

JULDAGEN

Ett litet påskspel som var väldigt populärt från åtminstone 900-talet och framåt var *Visitatio Sepulchri*, “Besöket vid graven”, eller *Quem queritis*, “Vem söker ni”, som det också kallades efter ängelns inledningsreplik, och som återger Mariornas besök vid Kristi grav. I korthet går det ut på följande: De tre Mariorna går fram mot graven, som är vid altaret i kyrkan. Då kommer det fram en ung man i vita kläder som med mjuk röst sjunger “Vem söker ni i graven?”. “Jesus från Nasaret, den korsfäste”, svarar Mariorna. “Han är inte här, han har uppstått som profeterna förutsade. Gå nu, och berätta att han har uppstått.” “Halleluja, halleluja, nu förstår vi verkligen att Kristus uppstått” osv, det finns ett otal varianter.

Snart kopierades – “parodierades”, sade man på den tiden – detta påskspel till andra högtider, framförallt till julen, som i sången här till höger, men också t ex till Kristi himmelsfärd, då folk letar efter Kristus, men han är inte här, han har farit upp till himmelen som det förutsades, halleluja halleluja, eller martyren Stephanus, han är inte här, han har blivit ihjälstenad och bortförd, halleluja halleluja. Det finns också ännu mer avlägsna varianter där några helt enkelt bara kommer in i kyrkan och undrar vad det är för fest eller högtid som firas nu, och så får de reda på det, och halleluja halleluja.

Det ursprungliga påskspelet har regianvisningar som saknas till julspelet här bredvid, men man kan föreställa sig en julkrubba, där Josef står vid ingången till stallet och undrar vad det är för några som kommer rantande och snokande. Det hela avslutas med att man sjunger den sång, *Puer natus*, som inleder juldagens mässa.

Quem queritis in presepe,
pastores, dicite?

Salvatorem Xpistum Dominum,
infantem pannis involutum
secundum sermonem angelicum.

Adest hic parvulus
cum Maria matre sua,
de qua dudum
vaticinando Isaias
dixerat propheta:
"*Ecce virgo concipiet*
et pariet filium".
Et nunc euntes
dicite quia natus est.

Alleluia alleluia,
iam vere scimus
Xpistum natum in terris,
de quo canite omnes
cum propheta dicentes:

Puer natus est nobis,
et filius datus est nobis,
cuius imperium
super humerum eius,
et vocabitur nomen eius
magni consilii angelus.

"Vem söker ni i krubban,
herdar, säg?"

"Frälsaren, den smorde Herren,
ett barn inrullat i trasor
enligt vad änglarna sade."

"Här är den lille parveln,
med Maria, dess mor,
om vilken för länge sedan
den siande Jesaja
profetiskt sade:
"*Se, jungfrun skall bli havande*
och föda en son".
Och nu, gå
och berätta att han är född."

"Lova Herren, lova herren!
nu vet vi sannerligen
att Kristus är född på jorden,
om vilken alla ska sjunga
med profeterna, sägande:

Ett barn är fött åt oss
och en son är given åt oss,
vars imperium
är på hans axlar,
och hans namn skall kallas
det stora rådets sändebud."

ANNANDAGEN, PROTOMARTYREN STEPHANUS

RESPONSORIUM

Sancte Dei preciose protomartir Stephane
qui virtute caritatis circumfultus undique
Dominum pro inimico exorasti populo,
funde preces pro devoto tibi nunc collegio.

Ut tuo propitiatus interventu Dominus
nos purgatos a peccatis iungat celi civibus.

Funde preces pro devoto tibi nunc collegio.

(Helige Guds dyrbare förste martyr Stefan
som, av kärlekens dygd omstrålad överallt,
bevekade Herren inför det fientliga folket,
utgjut böner för dina trogna som nu församlats.

Tack vare din blidkande medling skall Herren
förena oss, renade från synder, med himlens medborgare.

Utgjut böner för dina trogna som nu församlats.)

Ett responsorium som sjungs i matutinen, nattens gudstjänst. Om protomartyren – den förste martyren – Stephanus kan man läsa i Apostlagärningarnas 6:e och 7:e kapitel. Man vill ofta anse att han har något att göra med den medeltida legenden om Staffan, stalledräng hos Herodes vid tiden för Kristi födelse. De äldre versionerna av Staffansvisan – det finns till exempel en engelsk från 1400-talet – berättar historien ungefär som den återges på nästa sida. Senare förknippades staffanssjungandet med staffansritten, där man red runt och tiggde julegröt och julegris, men framförallt öl och sprit, ofta under mer eller mindre förtäckta hotelser som är bortcensurerade ur modärna versioner av denna sång.

Sankt Staffan han rider sina hästar till vann
Vaka med oss julanatt
Då såg han en stjärna i Österns rika land
vaka Herre med oss alla

Den stjärnan hon lyste över Betlehems stad
men mest över huset där lilla barnet var

Vad månde den stjärnan klar betyda så sann
som jag haver skådat idag i Österland

Den stjärnan den månde väl betyda det ju
I dag skall här födas en större kung än du

Är födder en konung som är större än jag
så statt upp nu du stekte hane min och gal

Den hanen var stekter och framburen på fat
han baskade vingarna så högt som han gal

Herodes han sina handskar slog uti bord
sen reste han sig från sin kongeliga stol

Herodes han gångar sig i stenstallet in
att skåda den fålen som snabbast går i spring

Han klappar den brune och han stryker den grå
den gule den lade han guldsadeln uppå

Och rider sig sen ett stycke vägene fram
då möter han Herren, så gammaler en man

Säg vart skall du rida nu så stridligen fram
Jo, rida det skall jag till Betlehems land

Säg vad skall du göra då i Betlehems stad
Förråda vår Herre så litet ett barn

Det plägar att vara väl en gammal mans sed
att när som två mötas, så talas de väl vid

Det plägar att vara väl en gammal mans sed
att när som två talas, så sätta de sig ned

Vår Herre han satte sig till jordena ned
och solen och månen han skapade därvid

Nu haver jag skapat två så dägliga ting
så skapa nu du vad du haver i ditt sinn

Herodes han satte sig till jordena ned
och ormar och slangar han skapade därvid

Nu har jag ju skapat två så gruvliga ting
jag kan varken giva dem ande eller liv

Vår Herre han räckte ut sin mildrika hand
så gav han dem liv men han gav dem ingen and

Herodes han svingade sin gångare kring
sen rider han hemåt i trav och i spring

Den visan vi sjungit nu från början till slut
Så önskar vi eder en fröjdefuller jul

(Efter "Sveriges medeltida ballader" 39 L, N och T)

28:E DECEMBER: MENLÖSA BARN

Barnamordet i Betlehem skildras i Matteusevangeliet 2:16-18. Till evangelieläsningen i mässan sjunger man vanligtvis *Alleluia*, men till Menlösa barn istället *Laus tua, Deus*, vilket torde vara *Alleluia* översatt till latin. Sedan kommer en vers, *Herodes iratus occidit* osv. Över ordet *Bethlehem* finns en *motett*, dvs ett flerstämmigt avsnitt där överstämmorna har nyskriven text som kommenterar den ursprungliga texten. Samtidigt som några sjunger ordet *Bethlehem* nedan sjunger alltså andra *In bethleem herodes iratus* på nästa sida, och åter andra *Chorus innocencium* på nästa uppslag, alltihopa samtidigt, och sedan förenas alla igen på den ursprungliga melodin på *civitate David* längst ner på nästa uppslag.

Laus tua, Deus.	*Ditt lov,Gud.*
Herodes iratus *occidit multos pueros* *in Bethlehem...*	*Herodes, vredgad,* *dödade många gossebarn* *i Betlehem...*

In bethleem	***I Betlehem***
herodes iratus	***är Herodes vredgad***,
quia puer natus	ty gossen är född.
timens principatus	Fursten, fruktande
sceptro se privari	spiran sig berövas,
iubet decollari	befallde halshuggas
pueros bimatus	tvåårs gossar.
o mira novitas	O, märkliga nyhet
facinoris	om illdåd!
o o o livoris	O, o, o, den gråblå[5][avunden]s
immanitas	väldighet!
o puritas innocentium	O, de oskyldigas renhet,
pede gemino sequentium	på suckande fot följande
agni vestigium	lammets spår!
o rosa rubens	O, rodnande ros!
o candoris lilium	O, skimrandets lilja,
flos odoris	doftandets blomma,
vox infantium	barnens röst,
laudes deo dicentium	sägande lov åt Gud,
cantantium	sjungande
o o o osanna	O, o, o, hjälp oss!

---

5 Vi skulle väl säga att han var *grön* av avund, men på medeltiden hade avundsjukan samma färg som bly eller som ett blåmärke.

Chorus innocencium	***De oskyldigas kör***,
sub herodis stancium	stående under Herodes'
feritate	vildhet
nato rege glorie	mot den födde ärans konung,
trucidantur hodie	nedhuggs idag,
parvuli bimatus	tvååriga barn
et infra causa dei	och yngre, för Guds skull
ruunt coetanei	bortrycks jämnåriga.
ploratus et ululatus	Gråtande och klagande
est audita vox in rama	hörs en röst i Rama:
luge rachel et plorans clama	Sörj, Rakel, och gråtande ropa
pios filios	efter dina fromma söner:
illud imple propheticum	Uppfyll denna profetia,
novum decantans canticum	sjungande en ny sång,
et agnum dominicum	och Herrens lamm,
agnum sine macula	lammet utan fläck.

pie	Fromt
laudant filium marie	lovsjunger de Marias son,
regnantem in secula	härskande i alla tider.
ecclesie exultent letemur	Kyrkan jublar, låt oss glädjas
et una congratulemur	och samfällt lyckönska
nam syon et iherusalem	ty Sion och Jerusalem
orte sunt in bethleem	har uppstått i Betlehem...
... Judeæ,	*... i Judéen,*
civitate David	*Davids stad.*
Laus tua, Deus	*Ditt lov, Gud.*

[Tilläggas kan att denna motett bitvis är relativt dissonant, vilket kan ha att göra med dagens tema, och att dess rätta utförande vållade även medeltidens musikvetare en del huvudbry, så den finns i flera olika varianter.]

NYÅRSDAGEN

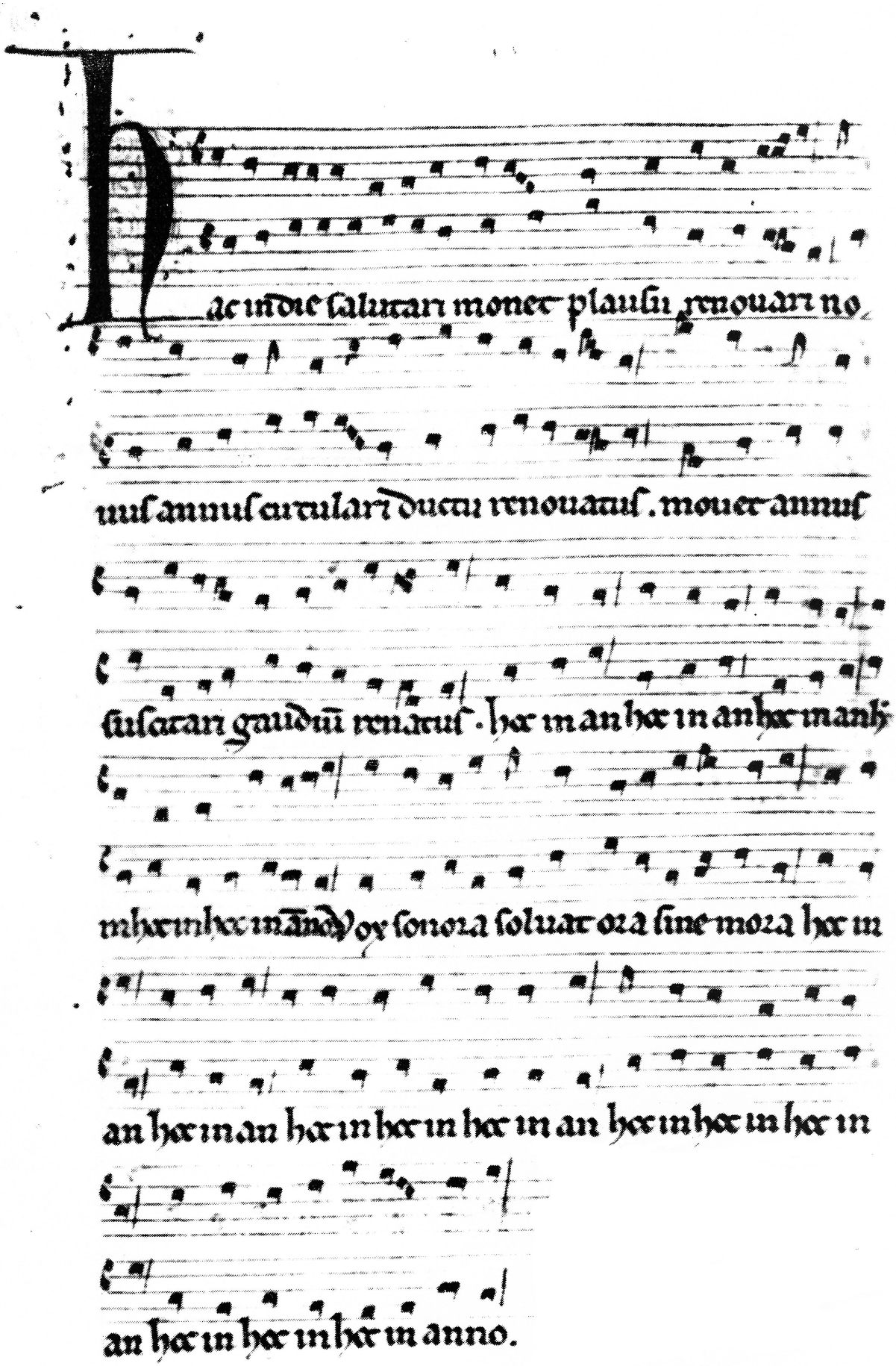
Hac in die salutari moneo plausu renouari no
mus annus circulari ducu renouatur. moneo annus
iusaran gaudiu renatur. hoc in an hoc in an hoc in anh
m hoc in hoc in ānd oy sonora soluat ora sine mora hoc in
an hoc in an hoc in hoc in hoc in an hoc in hoc in hoc in
an hoc in hoc in hoc in anno.

Hac in die salutari	På denna frälsande dag
monet plausu renovari	manar, med handklapp, att återförnyas,
novus annus circulari	det nya året, återförnyat under
ductu renovatus .	ledning att cirkulera.
movet annus suscitari	Det pånyttfödda året rör
gaudiu*m* renatus ·	glädjen att uppväckas,
hoc in an	på detta ny-...
hoc in an	på detta ny-...
hoc in an	på detta ny-...
h*oc* in	på detta...
hoc in	på detta...
hoc in a*n*no	på detta nyår.
Vox sonora	Den sonora stämman
solvat ora	löser munnen
sine mora	utan dröjsmål
hoc in an	på detta ny-...
hoc in an	på detta ny-...
hoc in	på detta...
hoc in	på detta...
hoc in an	på detta ny-...
hoc in	på detta...
hoc in	på detta...
hoc in an	på detta ny-...
hoc in	på detta...
hoc in	på detta...
hoc in anno.	på detta nyår.

6:E JANUARI: TRETTONDAGEN, EPIFANIA

De första trehundra åren firade man Kristi födelse den 6:e januari (bl a eftersom egyptierna firade Osiris' födelse denna dag). Festen kallades *epifania*, Guds "framträdande" eller "besök" i världen, och man firade inte bara hans födelse, utan också dopet i Jordan, bröllopet i Kana, hans återkomst i härlighet och mycket, mycket annat. Det som blivit kvar av detta till idag är de tre vise männen och deras överlämnande av guld, rökelse och myrra.

Sedan växte kulten av Mithras och / eller *Sol invictus* i betydelse, och eftersom detta firades 25:e december (bl a pga att det skilde två veckor mellan den romerska och den egyptiska kalendern) flyttade man Kristi födelse dit, men lät resten vara kvar 6:e januari.

Sången på nästa uppslag behandlar tre mirakler: bröllopet i Kana (vilket är vad "Kyrkans brudgum" syftar på), Bethlehemsstjärnan i öster ("folkets upplysare") och dopet i Jordan ("dopets helgare"), och slutligen hans återkomst ("världens befriare"). Den är ett *introitus*, och verserna, som är från psalm 72 i psaltaren, kan tolkas så att de handlar om dagens datum. De är här skrivna med fetstil:

Gud, ge åt kungen din lag
och din rättvisa åt kungasonen.

Kungarna av Tharsis och öarna
skall erbjuda gåvor,
kungarna av Arabien och Saba
skall medföra skänker.

Och alla jordens kungar
skall tillbe honom,
alla folk skall tjäna honom.

Refrängen är här skriven med kursiv:

Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand,
och makten och herraväldet.

Den texten är också från Bibeln, närmare bestämt från Malaki 3:1, och den får man ju inte ändra på, men däremot kan man förse den med små förklarande inskott, *troper*, något som var väldigt populärt från tusentalet och framåt, och det är de som är skrivna med normal stil i texten på nästa uppslag, som till exempel “Den klara substansen har han omvandlat idag till välsmakande dryck”, vilket alltså syftar på när han förvandlade vatten till vin vid bröllopet i Kana. På det här sättet blir refrängen olika varje gång den kommer igen, och dessutom kan den byggas ut till oanad längd, något som våra begränsade tidsramar blott kan ge en ringa försmak av.

Haec est praeclara dies,
tribus sacrata miraculis,
in qua cum propheta
canamus, dicentes:

Ecce advenit

cui Magi hodie
munera offerunt
et ut regem supernum adorant
qui est ubique,

dominator Dominus,

in iordane a Iohanne baptizatus,
paterna voce
Filius est protestatus
cuius honor

et regnum in manu eius
et potestas.

Naturas limpheas
hodie mutavit
in saporiferos haustus
per potestatem

et imperium

Detta är en ytterst lysande dag,
helgad av tre mirakler,
på vilken vi med profeterna
må sjunga, sägande:

Se, han kommer,

som de vise männen idag
ger gåvor
och som de tillber som den högste
konungen, som överallt är

Herren och härskaren,

döpt i Jordan av Johannes,
av Faderns röst
omvittnad såsom sonen
vars ära

och kungadöme är i hans hand,
och makten.

Den klara substansen
har han omvandlat idag
till välsmakande dryck
genom sin makt

och herravälde.

Deus, iudicium tuum regi da:
et iustitiam tuam filio regis

Ecclesiae sponsus,
inluminator gentium,
baptismatis sacrator,
orbis redemptor,

Ecce advenit

Hiesus, quem reges gentium
cum muneribus misticis
Hierosolimam requirunt,
dicentes;
Ubi est qui natus est,

dominator Dominus.

Vidimus stellam in Oriente,
et agnovimus
regem regum esse natum,

et regnum
in manu eius

cui soli debetur
honor, gloria,
laus, et iubilatio,

Gud, ge åt kungen din lag
och din rättvisa åt sonen.

Kyrkans brudgum,
folkets upplysare,
dopets helgare,
världens befriare:

Se, han kommer,

Jesus, som folkens kungar
med hemlighetsfulla gåvor
efterfrågar i Jerusalem,
sägande:
Var är han som är född,

Herren och härskaren.

Vi såg en stjärna i öster,
och förstod
kungars kung vara född

och kungadömet
vara i hans hand,

och honom ensam tillkommer
äran, berömmelsen,
hyllningen och lovsången,

et potestas et imperium.

och makten och herraväldet.

Reges Tharsis et insulae
munera offerent:
reges Arabum et Saba
dona adducent.

Kungarna av Tharsis och öarna
skall erbjuda gåvor,
kungarna av Arabien och Saba
skall medföra skänker.

Descendens ab aetherei
stellato sui solio regni,

Nedstigande från sitt himmelska
kungadömes stjärnbeströdda tron,

ecce advenit
dominator Dominus,

Se, han kommer,
Herren och härskaren

omnes ut populus societ
sibi foedere firmo

för att förena alla folk
i ett fast förbund åt sig

et regnum in manu eius

och kungadömet är i hans hand,

quod dabit ipse suis,
illicque erit
hic et in aevum

det som han skall ge åt de sina,
och han skall vara där
nu och för evigt,

et potestas et imperium.

och makten och herraväldet.

Et adorabunt eum
omnes reges terrae:
omnes gentes servient ei.

Och alla jordens kungar
skall tillbe honom,
alla folk tjäna honom.

Ut sedeat
in throno David patris sui
in aeternum,

ecce advenit
dominator Dominus,
et regnum in manu eius.

A Patre cuncta data
Xpisto sunt secula namque

et potestas et imperium.

Gloria Patri et Filio
et Spiritui Sancto,
sicut erat
in principio
et nunc et semper,
et in saecula saeculorum.
Amen.

Ecce advenit
dominator Dominus,
et regnum in manu eius,
et potestas et imperium.

För att sitta
på sin fader Davids tron
i evighet,

Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand.

Ty av Fadern är allt givet
till Kristus i evighet,

även makten och herraväldet.

Ära åt Fader och Son
och Helige Ande,
som det var
i begynnelsen
och nu och alltid
och i evigheters evighet.
Amen.

Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand,
och makten och herraväldet.

En Psalm om Christi Födelse.

Och siunges såsom:

Puer natus in Bethlehem.

Itt lijtet Barn är oss födt nu / är oss födt nu /
Aff Maria een reen Jungfru / Alle/ Alleluja.

Hans nampn kallas Emanuel / Emanuel /
Såsom sagdt hade Gabriel / Alle/ Alleluja.

The Englar frögdade sigh all / frögdade all /
Lofwade Gudh i Himmels Saal / Alle/ Alleluja.

Til Herdarna sade the så / sade the så /
At Frälsaren war födder tå / Alle/ Alleluja.

Syndare*na* til hielp och tröst /til hielp och tröst /
Som på honom förhoppas wist / Alle/ Alleluja /

The wijse Män frå Österland /frå Österland /
Kende aff een stierna försan / Alle/ Alleluja.

At tå war född en Konung rijk /en Konung rijk /
Öfwer Jorden och Himmelrijk / Alle/ Alleluja.

The kommo och til Bethlehem /til Bethlehem /
Offrade honom Offer reen / Alle/ Alleluja.

Guld / Rökelse och Myrrham skiär /och Myrrham skiär /
Bekende han Frelsaren är / Alle/ Alleluja.

Honom skole wij offra och /wij offra och /
Tackoffer / ewight prijss och loff / Alle/ Alleluia.

Ähra skee Gudh Fader och Son /Fader och Son /
Sampt helge And i högsta Thron / Alle/ Alleluja.

För sin Nådh och Barmhertigheet /Barmhertigheet /
Både nu och i Ewigheet / Alle/ Alleluja.

(Några Psalmer / Andelige Wijsor och Lofsonger
vtsatte af Lavrentio Jonæ Gestritio (†1598)
utg. Haqvino Lavrentii A. Rhezelio 1619)

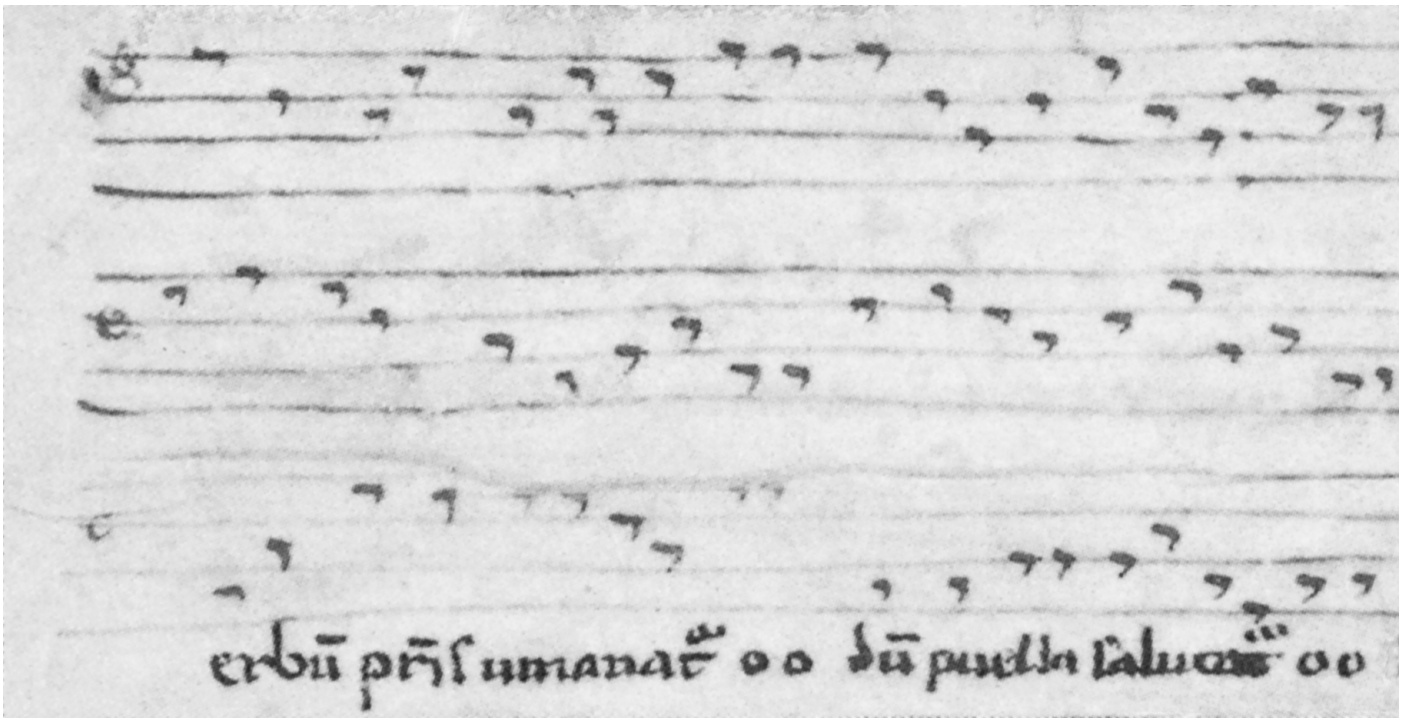

Verbum patris umanatur o o
dum puella salutatur o o
salutata fecundatur
viri nescia
hei hei nova gaudia

Faderns ord förmänskligas, O! O!
när flickan hälsas, O! O!
den hälsade befruktas
ovetande om man.
Hej hej, ny glädje!

Novus modus geniture o o
& excedens ius nature o o
dum unitur creature
creans omnia
hei hei nova gaudia

Ett nytt sätt att föda, O! O!
och överskridande naturens lag, O! O!
när den förenas med skapelsen,
(den som är) skapande allt[6].
Hej hej, ny glädje!

Audi partum preter morem o o
virgo parit salvatorem o o
creatura creatorem
patrem filia
hei hei nova gaudia

Hör om födsel utöver det sedvanliga, O!
jungfrun föder frälsaren, O! O!
den skapade skaparen,
dottern fadern[7].
Hej hej, ny glädje!

---

6 Den som skapar allt förenas med skapelsen.
7 Den skapade föder skaparen, dottern föder fadern.

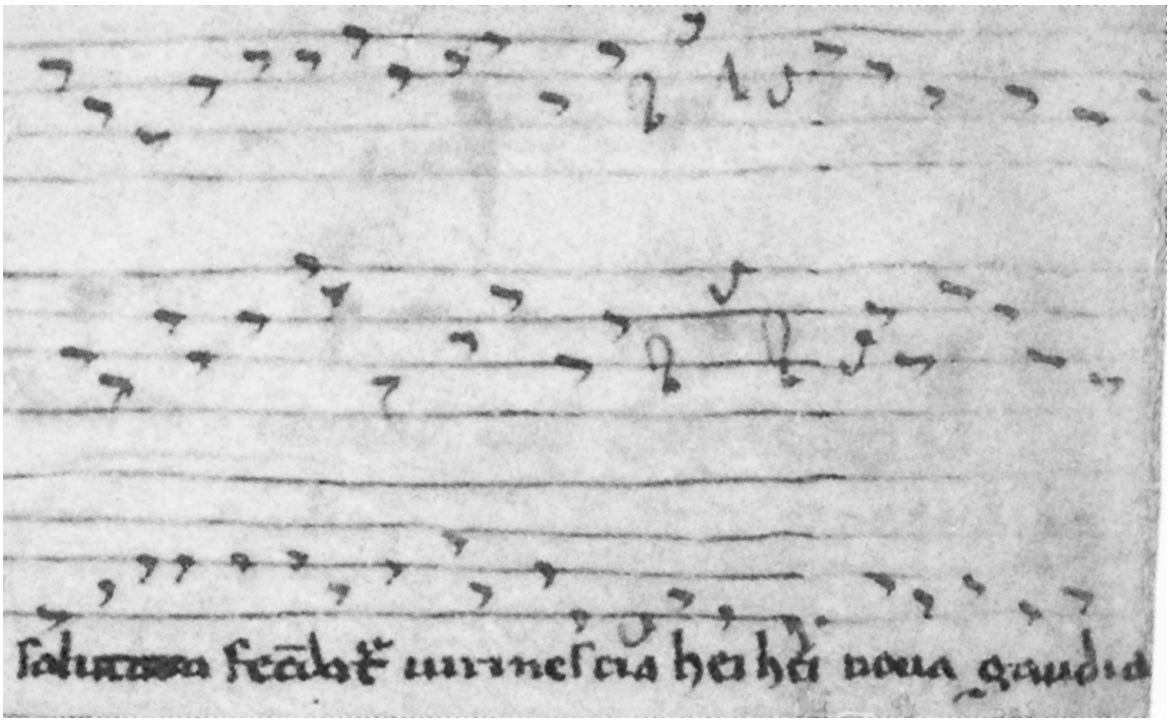

In parente salvatoris o o
non est partus nostri moris o o
virgo parit nec pudoris
marcent lilia
hei hei nova gaudia

Deus homo nobis datur o o
nobis datus demonstratur o o
dum pax terris indicatur
celi gloria
hei hei nova gaudia

I frälsarens förälder, O! O!
är ej en födsel enligt vår sed. O! O!
Jungfrun föder, men blygselns
liljor vissnar inte.
Hej hej, ny glädje!

Gudamänniskan ges oss, O! O!
visas oss given, O! O!
när jordens fred kungöres
genom himlens “Gloria”.
Hej hej, ny glädje!

[Cambridge University Library MS Ff. 1.17(1), ett 1100-talsmanuskript utgivet av John Stevens på Oxford University Press 2005]

(Tre vise män med gåvor, Maria och Jesusbarnet, och till vänster om Betlehemsstjärnan texten “MAGI” i runor, från *Franks Casket*, en engelsk låda från 700-talet, gjord av valfiskben.)

(Nobis est natus hodie)

I Dagh födde een Jungfrw reen /
En liten son och kleen
En Segherförst alleen

Himmelen Sool Stiernor och Mån /
Alle tiena then Son
och bepryda hans Thron

Ty alle wij på Jorden boo /
Loffuom medh itt gladt modh
Krafftennes Konung godh

Siungom på thenne höghtijdh skön /
Then Konung klaar och reen
hans Loffsång vthan meen

Skee tigh helga Trefaldigheet /
och tigh sann Eenigheet
Prijß i all ewigheet.

(*Ur "Andelige Psalmer och Wijsor (1614)*
*av Sigfrid Aron Forsius *1550 -†1624*)

Sjöng gjorde "*Pisces Dei*", Guds fiskar. I Nya testamentet finns en utvecklad fisksymbolik av osäkert ursprung: "Jag ska göra er till människofiskare" säger Jesus, och använder fisken som symbol vid flera tillfällen: "Med himmelriket är det också som när man lägger ut ett nät i sjön och får fisk av alla slag i det.", "Finns det någon far ibland er som ger sin son en orm när han ber om en fisk?", de underbara fiskafängena i Luk 5 och Joh 21 ("Den natten fingo de intet", ni vet) som handlar om hur man ska missionera, den mystiska fisken med silverpenning i munnen i Matt 17:27, eller när han utfodrar femtusen med fem bröd och två fiskar, resp fyratusen med sju bröd och några fiskar.

Efter detta fick fisksymbolen hos de kristna en än större betydelse. Tertullianus påstod c:a år 200 att vi kristna är små fiskar eftersom vi är födda i vatten, alltså pånyttfödda genom dopet. Och när man upptäckte att om man sade "Jesus Kristus, Guds Son, vår Frälsare" på grekiska, "Iesous Christos Theou Yios Soter" och tog första bokstaven i varje ord, så fick man ordet *Ichtys* som betyder "fisk", så var lyckan gjord. Eftersom ett grekiskt litet "a", alfa, ser ut som en liten fisk, och Jesus sade att han var "alfa och omega" så blev glädjen än större. De tidiga kristna i Rom lär således ha klottrat "lilla a" lite här och var:

Och för övrigt återfinns vi på
http://paradox.provocation.net/medeltid/index.htm